

УДК 373.5.01:172.15.035.3:82-1 Т. Шевченко] (477)(075.2)

ПОЕЗІЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ЧИННИК ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (НА МАТЕРІАЛАХ ЧИТАНОК ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ)

Новосельська Н.Т., асистент
кафедри початкової та дошкільної освіти
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті висвітлено зміст тих творів Тараса Шевченка в читанках для учнів других – четвертих класів, які розкривають проблему виховання патріотизму в дітей молодшого шкільного віку. Охарактеризовано вірші, що формують у молодших школярів почуття любові до України, гордості за свою державу й красу рідного краю, розвивають прагнення захистити духовні й культурні надбання свого народу. Доведено важливість виховання патріотизму як основи формування національної свідомості молодших школярів.

Ключові слова: Тарас Шевченко, патріотизм, поезія, відданість своєму народові, любов до рідного краю, читанки, молодший школяр.

В статье освещено содержание произведений Тараса Шевченко в учебниках по чтению для учеников вторых – четвертых классов, раскрывающих проблему воспитания патриотизма у детей младшего школьного возраста. Охарактеризованы стихотворения, формирующие у младших школьников чувство любви к Украине, гордости за свое государство и красоту родного края, развивающие стремление защитить духовное и культурное достояние своего народа. Доказана важность воспитания патриотизма как основы формирования национального сознания младших школьников.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, патриотизм, поэзия, преданность своему народу, любовь к родному краю, книги для чтения, младший школьник.

Novoselska N.T. TARAS SHEVCHENKO'S POETRY AS A MEANS TO UPBRING JUNIOR SCHOOLCHILDREN (based on materials for elementary school readers)

In the article, the content of T. Shevchenko's works in the readers for the students of the second-fourth grades, which are revealing the problem of upbringing patriotism of children of primary school age is considered. The poems that promote the younger students' love for Ukraine, pride in their country and the beauty of their native land, their desire to protect the spiritual and cultural heritage of his/her people are featured. The significance of upbringing patriotism as the foundation of national consciousness of younger students is proved.

Key words: Taras Shevchenko, patriotism, poetry, love for native land, loyalty to one's people, readers, junior schoolchild.

Постановка проблеми. В умовах становлення української держави патріотичному вихованню належить пріоритетна роль. «Патріотичне виховання – складова частина національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина – патріота України, гуманіста й демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин» [5].

Актуальність патріотичного виховання в сучасних умовах посилюється потребою здійснення державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії та соціальної справедливості. З погляду змісту патріотичне виховання молодших школярів – це становлення національної свідомості, почуття належності до рідної землі, народу. Сьогодні важливо сформувані почуття патріотизму як істинно моральної та соціальної цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Патріотичне виховання завжди було в полі зору вчених і дослідників і посідало одне з чільних місць у вітчизняній педагогічній думці. Теоретичні проблеми патріотичного виховання розробляли такі відомі українські педагоги, як Г. Ващенко, Б. Грінченко, О. Духнович, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, П. Юркевич та ін. Теоретико-методологічні й організаційно-педагогічні засади патріотичного виховання особистості в сучасних умовах представлені у фундаментальних дослідженнях І. Бега, О. Вишневського, І. Зязюна, О. Савченко, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, М. Чепіль, Б. Чижевського, К. Чорної та інших. Важливим у цьому контексті є науковий доробок академіка І. Бега та створена ним концептуальна модель патріотичного виховання молоді в Україні.

Однак досі недослідженою залишається проблема виховання патріотизму в молод-

ших школярів на уроках літературного читання крізь призму творчості Тараса Шевченка.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати вірші Тараса Григоровича Шевченка, розміщені в читанках для учнів початкової школи, з погляду виховання в молодших школярів почуття патріотизму.

Виклад основного матеріалу дослідження. В усіх цивілізованих державах у різні часи й епохи школа, сім'я та суспільство ставили перед собою завдання – виховати громадянина, патріота своєї країни. Патріотизм (гр. *patriotes* – батьківщина) – це любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, гордість за свій народ, прагнення захистити народні надбання, продовжити примноження його загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей [5]. Патріотизм проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне й що любить особистість.

Протягом багатьох віків український народ створював власні традиції, в яких відобразилися національний характер і волелюбність наших предків. Джерелом таких традицій є героїчна минувшина нашого народу, відображена в історичних думках, народних піснях, у творчості видатних українських митців, зокрема, у поезії Тараса Шевченка. Творче надбання поета не випадково називають національною школою, яка покликана формувати духовні цінності, патріотизм і національну приналежність нинішнього й майбутнього покоління.

Глибокий слід залишили у свідомості великого Кобзаря дитячі враження, які мали значний вплив на становлення його характеру, сили волі й творчості. Адже формування особистості розпочинається з перших років життя людини й продовжує розвиватися протягом усього життєвого шляху. Уже в дитинстві відчув Шевченко, що таке кріпацтво, свавілля поміщиків, знущання сильного над слабким, голод, сирітство й виснажлива праця.

Ніжно змальовуючи чудову природу, із сумом згадує Тарас Григорович важкі моменти власного життя. Не називає раєм поет свою хатиночку «у гаї над чистим ставом край села», де мати, співаючи та сповиваючи малого Тараса, «свою нудьгу переливала в свою дитину» [11, с. 200]. У тій хаті Шевченко бачив пекло, коли неволя, тяжка праця та бідність спричинили хворобу, а потім – смерть дуже доброї й ще досити молоді мами поета. Незабаром, не витерпівши лихої долі, помер на панщині й батько, а діти «розлізлися межі людьми, мов мишенята». Маленький Тарас носив воду школярам, брати відбували панщину,

допоки не їх призвали в солдати, а нещасні сестри, виростаючи в наймах і важко працюючи, швидко постаріли й померли.

Ще хлопчиком полюбив поет історичні думи, які оспівували героїчне минуле українського народу. Починаючи з раннього періоду творчості, через увесь поетичний доробок Тараса Шевченка проходить образ співця героїчної слави, волелюбних ідей, виразника сподівань народу, бандуриста-кобзаря. З огляду на політичні умови тих часів, українське козацтво було змушене постійно проводити бойові дії як наступального, так і оборонного характеру. Головною роллю бандуристів-кобзарів було уславлення козацького війська та збереження святих козацьких традицій. Вони охоче оспівували героїзм, самопожертву, відвагу, хоробрість, завзяття, сміливість, військову доблесть і героїчну смерть запорожців. Кобзар дійсно був історичною особою, що у свій час будила національну свідомість українського народу, заохочувала його до боротьби. Дослідники українського кобзарства стверджують, що з особливою повагою ставилися до сліпих співців-кобзарів, бо вони були носіями Божого слова й історичної пам'яті українців.

На небувалу височінь підніс поет народних співців-кобзарів як творців мистецтва, як носіїв естетичних уподобань українського народу. Звертаючись до бандуриста як до вільного й могутнього птаха, сизого орла, який може полетіти піснею куди захоче, Тарас Григорович Шевченко з відчаєм і тугою визнає, що в нього такої можливості немає. «Тепер летиш в Україну – тебе виглядають, полетів би за тобою, та хто привітає» [11, с. 132]. Перебуваючи на засланні, митець висловлює сум із приводу того, що не може полетіти в Україну, адже крил у нього немає, та й ніхто його там не чекає.

Улюбленими мотивами творчості Тараса Григоровича Шевченка були розповіді про минулу бойову славу нашого народу, особливо періоду козаччини. З піднесенням та ентузіазмом описує він давні події, коли «в Україні ревіли гармати», запорожці вміли хоробро воювати, здобуваючи козацьку славу й волю, а тому панували на своїй землі [4, с. 47]. Проте згодом поет із сумом визнає, що все це вже минулося – «осталися тільки могили на полі», як свідки «слави *дідівщини*».

Надзвичайно важко й боляче переживає Шевченко період в історії України, коли було знищено Запорізьку Січ. Звертаючись до України як до рідної матері, поет із відчаєм та болем запитує: «За що тебе сплюндровано, за що, мамо, гинеш?» [1, с. 267]. Автор уміло використовує сатиричний

гротеск, щоб досягнути більшого ефекту, розкриваючи глибину трагедії українського народу. Роздумуючи над своєю долею, *Україна-мати* відповідає, що завжди дотримувалася Божих заповідей: уставала до схід сонця, доглядала малих діточок і навчала звичаїв, «молилася, турбувалася, день і ніч не спала», і були тоді добрі часи, виростили добрі діти, а Україна панувала на цім світі.

Біль і смуток поета за Україною прослідковується й у наступному вірші: «Україно, серце моє, ненько, як згадаю твою долю, заплаче серденько!» [11, с. 248]. Великий Кобзар знову переноситься в часи занепаду козацької слави й висловлює щире співчуття Україні, яка «зажурилась, заплакала, як мала дитина», адже саме в цей час їй дуже важко, і ніхто не може її врятувати: гине козацтво, слава, і на це немає ради. Однак невгасиме прагнення поета до волі проявляється постійно, як нетлінна суспільна цінність, яку неможливо знищити: «високі ті могили, чорніють, як гори, та про волю нишком в полі з вітрами говорять» [4, с. 47], «розвіє тьму неволі, світ правди засвітить – і помоляться на волі невольничі діти» [12, с. 21].

Перебуваючи тривалий час на засланні, Шевченко відчуває невимовну потребу спілкування з Україною. Єдиним другом, якому поет може відкрити свою душу й серце, стає вечірня зіронька, до якої він звертається, закликаючи зійти над горою, щоб тихесенько з нею поговорити, просить її розповісти про те, «як за горою сонечко сідає, як у Дніпра веселочка воду позичає, як широка сокорина віти розпустила, а над самою водою верба похилилась» [1, с. 273]. У цьому проханні відчувається невимовна туга поета за красою рідної природи й щире вболівання за долю рідного краю. Не отримавши відповіді, Тарас Григорович висловлює думку, що й сам може розповісти, що діється в Україні, та поділитися цими думками із зорею. Не лягаючи спати, розповідатиме поет цілу ніч, а наступного дня зоря повинна тихесенько розповісти все Богові, щоб Він зглянувся та послав добру долю рідному народові.

Часто в неволі сниться Шевченкові «під горою між вербами та над водою біленька хаточка» [6, с. 136]. Біля хатини сидить старенький сивий дідусь і бавить своє маленьке кучеряве внуча. Із хати виходить молода матуся, яка весело тричі цілує дідуса й дитинку, бере свого сина на руки, годує й несе спати. Нещасний в особистому житті, Тарас Григорович Шевченко найвищу й найчистішу красу світу вбачав у жінці-матері: «у нашім раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим» [2, с. 172].

Неповторна художня індивідуальність Шевченка яскраво проявляється в образах, пов'язаних з автобіографічними моментами власної долі, в улюблених поетичних мотивах і чітко окреслених темах, які найбільше хвилюють поета: лірика кохання, героїка козацької слави, екзистенція пейзажу. Т. Шевченко як істинний романтик захоплюється такими рисами української душі, як єднання з природою, закоханість у неї і її обожнення. З любов'ю та ніжністю змальовує поет красиве українське «село на нашій Україні – неначе писанка село» [6, с. 135]. Навкруги пишно цвітуть садки, потопаючи в яких де-не-де білють хатинки, а далі – широколисті тополі, ліс, гай, поле й сині гори за Дніпром – і це така краса, що здається, ніби «сам Бог витає над селом».

Мінливість людських відчуттів автор передає через зміни емоційних контрастів і відтінків природних явищ: «реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива» так, що аж «додолу верби гне високі й горами хвилі підійма» [8, с. 38], а на противагу цій стихії бліденький місяць тихенько виглядає з-за хмар, ніби човник, який то потопає, то виринає в синьому морі, а в гаю перекликаються між собою сичі й раз у раз скрипить старий ясен. Могутність, мінливість і велич природи, яка завжди захоплювала поета, простежується й у таких рядках: «Реве, свище завірюха, по полі завило, як те море, біле поле снігом покотилось» [12, с. 104].

Слід відзначити, що Тарас Шевченко часто надає природі екзистенційного забарвлення. Природа для письменника є резонатором і дзеркалом людських переживань: вдивляючись, вслухаючись у неї, людина чує й бачить лише себе саму. Природа відображає настрій, душевний стан, внутрішнє життя людини в зрозумілих образах і символах, і тому дуже часто автор використовує у своїх віршах алегоричні образи. Червона калина асоціюється в поета з красивою *дівчиною-дитиною*, яка пишається над водою своєю вродою, мило всміхається світові й так радіє життю, що навіть маленька пташечка весело щечече. Дві високі *тополі* автор порівнює із *сестрами-чарівницями*, які, нахилиючись одна до одної, постійно змагаються за щось між собою.

Образно змальовує Шевченко долю самотнього човна, який уже нікому не потрібний, адже «рибалоньки на світі немає», а тому немає кому захистити й уберегти від злої долі нещасний човник. «Поплив човен в синє море, а воно заграло, погратились гори-хвилі – і скіпок не стало» [11, с. 244]. В іншій поезії автор описує нещасливу долю самотньої тополі, що виростила край дороги, яку безжально гне до самого долу

вітер, що віє й гуляє по полю; і марно зеленіє широке листя й красується високий стан – навкруги тільки поле й вітер.

Сприймаючи природу як живу істоту, у вірші «Ой діброво – темний гаю» [10, с. 48] поет порівнює діброву з донечкою, а *рік* – із багатим *батьком*, який, надзвичайно люблячи свою дочку, тричі на рік одягає її щораз в інші шати. Весною, милуючись нею, він рясно вкриває діброву зеленим покривом і квітами. Восени, «надивившись на доненьку люблю, молодую», огортає її в золоті ризи, а зимою сповиває свою дочку білою габою. Натрудившись і стомившись від таких турбот, батько й сам лягає спати.

Великий Кобзар майстерно оперує звуками й кольорами, уявою і чуттям. Людина й природа, природні явища й земля прагнуть гармонії, об'єднання окремих частин в єдине ціле: «Встала весна, чорну землю сонну розбудила, уквітчала її рясом, барвінком укрила» [7, с. 56]. Уранці всі радісно зустрічають «землю, убрану весною» – у полі заспівав жайворонок, на дубі закувала зозуленька, а соловейко так защебетав, що аж «пішла луна гаєм» [7, с. 56].

Надзвичайно лірично змальовує Тарас Шевченко картини пробудження світанкової природи. Ледь-ледь починає червоніти край неба, а в іще темному гаю, куди не встигли проникнути промінчики сонця, соловейко, співаючи свою чудову пісню, уже зустрічає ранок. «Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють, між ярами над ставами верби зеленіють» [3, с. 250]; іще дримають, похилившись, рясні садки, і лише поважні тополі, ніби вартові, стоять собі й про щось тихенько розмовляють із полем. Природа повільно починає прокидатися від сну й радити сонечку, небу, життю.

Ніжно й мрійливо описує Шевченко красу весняного вечора, коли в садочку біля хати «хрущі над вишнями гудуть» [4, с. 137], повертаються з важкої роботи плугатарі, співають дівчата, а вдома їх уже чекають із вечерю матері. У цей час «вечірня зіронька встає» й неймовірно красиво співає соловейко. Сім'я вечеряє коло хати, і мати вкладає спати своїх маленьких діточок, «затихло все, тільки дівчата та соловейко не затих».

Спокій і умиротворення передають такі мотиви: заходить сонце, навкруги все чорніє: гори, доли, гай, ліс і гори; німіє поле, тихне, засинаючи, пташечка, а на синє небо гордо виходить зоря. І серце поета лине в темний садочок на Україну: «Лину я лину, думку гадаю, і ніби серце відпочиває». З любов'ю й ніжністю описує Тарас Шевченко красу заходу сонця, порівнюючи хмароньку з мамою, яка пливе, розстилаючи червоні поли, за своєю дитинкою – со-

нечком. Хмарка кличе сонечко спати в синє море й накриває його рожевою пеленою, мов мати дитинку [3, с. 254].

Особливу увагу Тарас Григорович Шевченко відводить сімейному й родинному вихованню, проводячи певні паралелі між світом природи та світом людей. В одному з віршів Кобзар ніжно змальовує маленьких качаточок, які хлюпочуться у воді поміж осокою [6, с. 137]. За ними турботливо наглядають їхні батьки, качур і качечка, яка пливе, «ловить ряску й розмовляє з дітками своїми». Одразу ж поет описує дівчину, що йде брати зі ставка воду й співає, а тим часом батько й мати, вийшовши в садок погуляти, думають і радяться, за кого видати свою дочку заміж, якого хлопця їй підібрати. Піклування про своїх нащадків глибоко закладене в серцях і душах українського народу.

Оспівуючи високе призначення матері, Тарас Григорович порівнює образ мами-неньки з «образом святим тієї матері святої, що в мир наш Бога принесла» [11, с. 285]. В одному з віршів автор змальовує неймовірну любов неньки до своєї дитини. Молода мати, надзвичайно люблячи своє дитя й турбуючись про нього, встає серед ночі, милується своїм синочком і «дожидає того світу, щоб знов на його надивитись». Мама молиться Богу за дитинку, а гуляючи селом, гордо всім показує, що її дитя краще за всіх, і здається їй, що весь день усе село дивилося тільки на її хлопчика.

Не обходить увагою митець і важку долю сиріт, із власного досвіду знаючи, як живеться на світі дітям, які залишилися без батьків. В одній поезії Тарас Шевченко описує розмову діток, які гралися крашанками на соломі та хвалилися обновами на свято [1, с. 246]. Один поперед одного розповідали вони про те, що комусь пошили сорочечку, комусь купили стрічку, свитку чи шапку, і тільки одна сиріточка, сховавши рученята в рукави, сиділа без обнови. Вона не мала чим похвалитися, окрім того, що в попа обідала. Шевченко переймається долею дівчинки, адже рано залишившись сиротою, він відчув на собі весь тягар і негаразди сирітського життя.

Визначальну роль у вихованні патріотизму, любові до рідного народу, формуванні самосвідомості, на думку Тараса Шевченка, відіграє рідна мова, яка є невмирущим виразником культурних і духовних надбань народу, загальнолюдських морально-етичних цінностей суспільства. Ставши охоронцем рідної мови, Шевченко надихав українців любити, пізнавати та поважати її, тому що без любові до материнської мови людина не може бути вірною ані своєму народові, ані своїй державі. «Не цурайтесь того слова, що

мати співала, як малого сповивала, з малим розмовляла», – закликав поет [6, с. 130].

Будучи глибоко духовною людиною, Тарас Шевченко звертається до нащадків із проханням поважати, шанувати й зберігати не тільки свої українські народні святині (мову, традиції, звичаї, літературу, мистецтво, культуру), а й навчатися в інших народів: «Учітесь, читайте, і чужому научайтесь, і свого не цурайтесь» [2, с. 55].

Висновки з проведеного дослідження. Соціально-політичне становище України та народу, який став заручником цього становища, виступають головними об'єктами творчості Тараса Григоровича Шевченка; саме історичні думи та народні пісні були джерелом натхнення для митця. Своєю поезією, пройнятою волелюбними мотивами, поет намагався розбудити національну й соціальну самосвідомість українців, протиставляючи їхній громадянській пасивності героїчну боротьбу предків за волю.

Творчість видатного поета Тараса Шевченка спрямована на формування національно-патріотичних почуттів, любові до рідної України та її народу, усвідомлення спільності власної долі й долі своєї держави. Великий Кобзар наштовхує нас на роздуми про те, наскільки важливим є виховання патріотичної, національно свідомої та високоосвіченої особистості, здатної до саморозвитку й виявлення національної гідності. Проведене дослідження не вичерпує теоретичних і практичних пошуків вирішення проблеми. Подальшої уваги потребує дослідження виховання патріотизму в підручниках для позакласного читання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Верес О. Біла хага : читанка для 3 кл. чотириріч. поч. шк. / О. Верес, Г. Кирпа, Д. Чередниченко. – К. : Освіта, 1992. – 288 с.
2. Верес О. Ластівка : читанка для 2 кл. чотириріч. поч. шк. / О. Верес, Г. Кирпа, Д. Чередниченко. – К. : Освіта, 1992. – 240 с.
3. Коструба С. Чарівний струмок: читанка для 3 кл. чотириріч. поч. шк. / С. Коструба, Н. Івасько, О. Жовнір. – К. : Форум, 2000. – 304 с.
4. Коструба С. Чиста криниця : читанка для 4 кл. чотириріч. поч. шк. / С. Коструба, Н. Івасько, О. Жовнір. – К. : Форум, 2002. – 351 с.
5. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді : наказ МОН України від 16.06.2015 р. № 641 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068>.
6. Савченко О. Літературне читання : підручник для 3 класу. / О. Савченко. – К. : Освіта, 2013. – 192 с.
7. Савченко О. Читанка : підручник для 2 класу. / О. Савченко. – 3-тє вид., перероб. – К. : Освіта, 2010. – Ч. II. – 160 с.
8. Савченко О. Читанка : підручник для 4 класу. / О. Савченко. – К. : Освіта, 2004. – Ч. II. – 175 с.
9. Скрипченко Н. Читанка : підручник для 2 кл. чотириріч. поч. шк. / Н. Скрипченко, О. Савченко. – 5-те вид. – К. : Освіта, 1993. – 366 с.
10. Скрипченко Н. Читанка : підручник для 3 кл. чотириріч. поч. шк. / Н. Скрипченко, О. Савченко. – 5-те вид. – К. : Освіта, 1992. – 368 с.
11. Скрипченко Н. Читанка : підручник для 4 кл. чотириріч. поч. шк. / Н. Скрипченко, О. Савченко, Н. Волошина. – К. : Освіта, 1993. – 336 с.
12. Цибеняк Г. Обрій. Читанка : підручник для 2 класу чотириріч. поч. шк. / Г. Цибеняк, О. Мартиненко, Т. Цибеняк. – Л. : Поклик сумління, 1994. – 199 с.